

PETAR POPOVIĆ

Scordisca novă i novčani promet na centralnom Balkanu od iv o i veka pre N. E. (Le monnayage des scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe—Ier s. av. n. è

Beograd/Novi Sad, 1987, 221 p., 29 pl.

În cadrul seriilor de monografii, apărute sub egida Institutului de Arheologie din Belgrad (editor-șef Vladimir Kondić), volumul 19 datorat lui Petar Popović¹ este consacrat monetăriei scordisilor, vizînd și aspecte detaliate ale circulației monetare din centrul Balcanilor în răstimpul cuprins între sec. IV—I î.e.n.

Bazată pe teza de doctorat a cercetătorului iugoslav, lucrarea, editată într-o ținută științifică deosebită și condiții grafice excelente, reprezintă „un gest de pionerat” → cum o mărturisește însuși autorul în *Introducere* — pentru studierea sistemului monetar și a circulației monetare din regiunea centrală a Balcanilor în perioada preromană. Prin urmare, amplul material numismatic ca și problematica vastă și complexă ridicată de acesta, a beneficiat de o cercetare riguroasă și probabil adeseori anevoioasă, care s-a concretizat însă într-un studiu remarcabil, pe măsura volumului de muncă depus.

Un cîștig în plus al volumului îl constituie, fără îndoială, varianta în limba franceză a textului, paralelă, care ne-a permis cunoașterea integrală a acestuia. Fără să intrăm în detalii, dorim să menționăm măcar structura principală a lucrării: *Prefață; Introducere; I. Monetăria minelor din Damastion; II. Tetradrahmele postume ale lui Philip II și primele lor imitații; III. Monetăria pe coasta orientală a Adriaticii. Drahmele din Apollonia și Dyrrhachium și denarul republican roman; IV. Moneda și schimbările social-economice în centrul Balcanilor, din sec. IV pînă în sec. I î.e.n.; Concluzie*. Asupra subcapitolelor vom reveni atunci cînd ne vom referi la diferite direcții de cercetare, care ne-au atras în mod deosebit atenția. Căci lucrarea realizată de Petar Popović (mai departe P. P.) atinge, cum era firesc, multe aspecte ale monetăriei geto-dacice sau a fenomenului de penetrare a monedei antice pe teritoriul Daciei în perioada menționată.

¹ Din bibliografia lui P. Popović menționăm: *Discoveries of money in the La Tène settlement of Gomolova in 1970*, în *RadVojvMuz*, 20, 1971, p. 147—160; *Hoard of Imitations of Roman Republican Denarii from the Belgrade National Museum*, în *NK*, 72—73, 1974, p. 7—13; *Un trésor de drachmes d'Apollonia a Celopek pres de Peć*, în *Starinar*, 27, 1976, p. 175—183; *Coin Hoard from Pecinci*, în *Numizmatičar*, 1, 1978, p. 9—22; *Trésor de monnaies barbares de Baranda*, în *Starinar*, 31, 1980, p. 171—183; *Le monnayage des Scordisques*, în *Études Celtiques*, 20—21, 1983, p. 59—80.

În *Introducere* numismatul iugoslav prezintă teritoriul din care provine materialul cercetat, delimitat de frontiera peoniano-dardaniană la sud, de liburni și iapoi la vest, de panonieni la nord și de traci la est, regiunea scordiscă întinzându-se pînă la Drava, Dunăre și părțile meridionale ale Banatului. Totodată, P. P. menționează metodologia de cercetare clasică utilizată (clasificare stilistico-tipologică și raportul dintre greutate și calitate metalului) și de asemenea limitele cronologice ale materialului numismatic: sec. IV — 31 î.e.n., sau mai precis, pînă la anexarea regiunii respective la Imperiul Roman, către anul 10 î.e.n. Acest capitol îi prilejuiește autorului ocazia de-a trece în revistă istoricul cercetărilor privind monetăria barbară din această zonă, fără a neglija contribuția cercetătorilor români (I. Winkler, V. Mihăilescu-Bîrliba, C. Preda), subliniind că monografia lui C. Preda² demonstrează importanța Balcanilor și a regiunii Podunavlje pentru începutul monetăriei în teritoriul barbarilor. Ultimele două secțiuni ale *Introducerii* sînt rezervate colecțiilor și descoperirilor monetare cercetate precum și situației etnice și politice din centrul Balcanilor. Astfel, sînt prezentate detaliat organizațiile politice, începînd cu sec. V și pînă la sfîrșitul secolului IV, cînd a avut loc venirea celtilor în Pannonia, iar mai tîrziu, instalarea, în preajma confluenței Dravei cu Dunărea, a scordiscilor, a căror emisiuni monetare este singura confirmare a unei organizări politice avansate.

Capitolul I este dedicat monetăriei minelor din Damastion, o problemă controversată, întrucît în ciuda unor scrieri antice (Strabon, VII, 7, 8) și a studiilor lui J. M. F. May, A. Maier, A. Evans, în stadiul actual al cercetărilor nu se poate preciza cu certitudine localizarea acestor mine de argint. După ce prezintă cîteva opinii în acest sens, P. P. descrie emisiunile respective și de asemenea tezaure și monede izolate semnalate în regiunea studiată. Datele referitoare la aceste descoperiri indică rolul minor pe care l-au jucat monedele Damastion-ului în circulația monetară. Prin urmare, cercetările anterioare și analiza descoperirilor îl îndeamnă pe numismatul iugoslav să presupună că moneda Damastion — de fapt argintul monetizat — nu a fost utilizată pentru circumstanțe obișnuite, ci pentru onorarea obligațiilor importante, un fel de export al argintului sub formă de piese bătute. Dorim să atragem atenția asupra unei remarci, inclusă tot în acest capitol, și anume că apariția monedei macedonene la sfîrșitul secolului al IV-lea nu trebuie legată doar de epoca lui Philip II, căci o dată cu monedele acestuia și cu emisiunile postume Philip II, puteau să pătrundă și exemplare mai vechi, prezente deja în circulație. În încheierea capitolului, P. P. avansează cîteva observații pertinente, legate de activitatea acestor mine (fixată între anii 395—320 î.e.n.) și mai ales de exploatarea comune greco-illiriene, fapt care furnizează pentru cercetător o explicație oarecum plauzibilă asupra originii acestor emisiuni. Ele încetează de fapt după retragerea grecilor din zonă, la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului III. P. P. conchide în final că „emisiunile bătute la Damastion de comunitățile grecești sau greco-barbare au pătruns prin căi directe sau indirecte spre nord, spre barbari”³.

² Este vorba de *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

³ Dovadă că în Dacia monedele Damastion-ului sînt foarte rare. Din cîte cunoaștem, în Oltenia, pe valea Amaradiei a fost descoperit un tezaur compus din 15 monede, studiat de C. Nicolăescu-Plopșor (cf. O. O. Iliescu, în *CNA*, XVII, 125—126, 1943, p. 116).

Capitolul II — cel mai amplu capitol al volumului — debutează cu câteva considerații privind tetradrahmele postume ale lui Philip II și primele imitații după acestea. După ce reia cronologia emisiunilor lui Philip II și Alexandru cel Mare, autorul subliniază că cel mai mare număr de exemplare, găsite în Balcani și în preajma Dunării, aparține emisiunilor postume bătute la Pella și Amphipolis între anii 323/2—295/4. Practica imitațiilor monetare era deja cunoscută la populațiile barbare, dovadă fiind imitațiile după monedele din Damastion și Patraos⁴. În sprijinul fiixării începutului primelor imitații după monedele macedonene, cercetătorul belgrădean comentează marele tezaur peonian de la nord-est de Skoplje, tezaurul de la Razinci și Mecka (ultimele două provenite din Bulgaria) precum și cel de la Scărișoara (România). În concluzie, P. P. apreciază că procesul imitării monedelor macedonene începe într-o arie largă (zona dintre Macedonia și Dunăre, între Stara Planina și Carpați, la sfârșitul secolului al IV-lea și începutul celui de-al III-lea, primii inițiatori fiind geto-dacii alături de alte populații balcanice.

Considerațiile privind fenomenul de stilizare a primelor imitații după monedele lui Philip II, Audeleon, Alexandru cel Mare și urmașii săi, sint urmate de menționarea citorva tipuri frecvente de altfel și pe teritoriul Daciei: tipul Banat, tipul cu cifre romane etc. Dar specific pentru perioada de început a monetăriei Scordisce rămâne *Grupul sîrb* — caracterizat printr-o mare unitate stilistică și tipologică — și căruia P. P. îi integrează *tipul Jabukovac* și *tipul de tranziție*. Printre observațiile stilistice, iconografice, metrologice și metalografice, remarcăm cele referitoare la tipul de avers din Grupul Sîrb, care se întilnește și la tipul Crișeni-Berchieș sau la cele cinci piese din tezaurul de la Voloșcani (jud. Vrancea). În ceea ce privește *tipul de tranziție*, autorul precizează că acesta derivă din Grupul sîrb, realizînd legătura — așa cum reiese din analiza stilistică și metrologică — spre prima emisiune organizată a monedei de pe teritoriul Iugoslaviei și anume *tipul Srem [Sirmium]*.

P. P. clasifică acest tip, bazîndu-se pe o concentrare mare de descoperiri, din punct de vedere stilistic și ponderal, în patru faze: 1. — faza A, pentru care cele mai multe exemplare le-a furnizat tezaurul de la Șimian, fază reprezentată prin tetradrahme și drahme; 2. — faza B, care este cea mai bine reprezentată numeric (piese și în tezaurul de la Șimian și Drobeta⁵). 3. — faza C, reprezentată de monede modificate prin procesul de barbarizare intensă și chiar prin emisiuni de bronz sau din aliaj argint/bronz, majoritatea provenind din Srem și Slavonia orientală; 4. — faza D, cu trei subvariante (a, b, c), caracterizată printr-o modificare substanțială a însuși sistemului monetar anterior, căci în această fază monedele sint așa-zisii „minimes”.

În cadrul acelorăși imitații după monedele lui Philip II, se detașează tipul *Krčedin*, care însă prezintă și câteva detalii iconografice de pe tetradrahmele lui Alexandru cel Mare. Acest tip corespunde tipului *Baumreiter mit Bartkranzavers* (Pink) sau *Crișeni-Berchiș* (Preda), mai precis

⁴ De fapt, chiar în cadrul acestui tezaur (supranota 3) a fost descoperită o imitație. Pentru teritoriul României se mai cunoaște o altă imitație, fără proveniență certă, decît că a fost descoperită aici (cf. O. O. Iliescu, *op. cit.*, p. 116—117).

⁵ Șimian: C. Preda, M. Davidescu, în *Drobeta*, 1974, p. 77—102; Drobeta: D. Benea, în *Apulum*, XI, 1973, p. 711—714.

fazei B a acestui tip. Tezaurul eponim conține 655 tetradrahme și 228 drahme, în general însă tetradrahmele fiind mult mai rare decât drahmele tipului Krčedin, fenomenul fiind explicat de numismatul iugoslav prin faptul că primele au fost folosite ca materie primă pură (rezervă de argint teaurizată) în timp ce doar drahmele făceau parte efectiv din circulația curentă. În ceea ce privește răspîndirea acestui tip, majoritatea descoperirilor provine din teritoriul atribuit scordiscilor, o excepție constituind exemplarele din tezaurul de la Șimian, care se caracterizează printr-un procentaj scăzut de argint și reprezentări barbarizate.

Imitațiile după tetradrahmele și drahmele lui Alexandru cel Mare și Philip III Arideul sînt caracteristice pentru regiuni îndepărtate de Stara Planina. În zona scordiscă asemenea monede nu apar aproape deloc. Autorul menționează totuși cîteva monede din tezaurele de la Jabukovac și Hinova (tezaure mixte compuse din tipuri diverse). Pe de altă parte, P. P. desprinde cîteva concluzii legate de existența monetăriei la dardani, triburi care aveau o organizare politică mai stabilă și, care, fiind stabilite la frontiera cu lumea elenistică, puteau emite monedă. Nu este neglijată în această secțiune nici prezența monedelor Macedonia Prima și Thassos pe teritoriul acestor triburi.

Ultimul tip de imitații monetare comentat îl reprezintă *tipul Slavonia orientală*, după moneda lui Audeleon, preferat se pare, de celtii orientali. Reprezentat prin 12 exemplare, acest tip prezintă cîteva elemente comune cu tipul Tulghieș-Mireșu din Dacia (lira, monograma X). Datat în a doua jumătate sau la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., el se apropie de faza B a tipului Srem. Analiza complexă a celor 12 monede îi permite autorului să aducă completări la cataloagele lui Pink și Dessewffy (emiterea a două monede cu aceeași ștanță). Referitor la etnicul și localizarea *tipului Slavonia orientală*, acesta aparține comunității celtice din regiune, între Osijek și Vinkovici.

Un amplu subcapitol este consacrat tehnicii, stilului și simbolisticii monetare scordisce. Reluarea tuturor tipurilor prezentate anterior îl îndreptățește pe cercetătorul iugoslav să desprindă cîteva concluzii demne de reținut. În primul rînd, P. P. afirmă că referitor la sursa de argint, în stadiul actual al cercetării, nu se poate preciza cu certitudine originea acestui metal, menționînd cîteva ipoteze: minele de la Kosmaj și Rudnik, prin comerț sau servicii diferite cu lumea elenistică, pradă provenită din jafuri sau chiar păstrarea surselor mai vechi. Ideea că sursele de argint erau de multe ori provizorii este argumentată de P. P. prin apariția variantelor monetare, ca de pildă la *Grupul sîrb*, determinate de o anumită discontinuitate în procesul de emisie în funcție de cantitatea de metal disponibilă la un moment dat și de meșterii diferiți care preluau apoi activitatea. În ceea ce privește scăderea procentajului de argint din aliajul monedelor, ea este explicată prin cererea tot mai crescîndă de monedă⁶. Acest proces, cu implicații cronologice, va fi discutat și în capitolul următor.

⁶ Aceeași explicație și pentru monetăria geto-dacică (C. Preda, *op. cit.*, p. 368); în schimb, E. Chirilă propune, cel puțin pentru monedele descoperite în Transilvania, o altă ipoteză: criza de argint (E. Chirilă, G. Mihăescu, *Tezaurul monetar de la Căprioru, Tîrgoviște*, 1969, p. 39, nota 11).

Autorul prezintă detaliat tehnica monetară utilizată de scordisci, după modelul greco-macedonean, pe care l-au adaptat de fapt. Reamintind procesul de batere „la cald” și „la rece”, numismatul iugoslav exemplifică concret această ipoteză prin câteva monede de tipul *Jabukovac* sau *Srem*. De asemenea sînt precizate anumite detalii privind combinația ștanțelor avers/revers. Din păcate, nici pe teritoriul scordisc nu a fost semnalată deocamdată descoperirea unei ștanțe⁷. Un loc important în analiza lui P.P. îl ocupă prezentarea simbolisticii redată de monedele scordisce, apreciată ca mult mai modestă decît cea a emisiunilor analoage din Gallia⁸.

Domeniul cel mai dificil al numismatiei barbare îl reprezintă stabilirea raporturilor cronologice. La începutul acestui subcapitol, autorul reia câteva considerații aparținînd lui E. A. Bielz, O. Göhl, R. Forrer, C. Moisil, K. Pink și C. Preda, acceptînd sistemul cronologic al ultimului cercetător privind cele trei faze de dezvoltare ale monetăriei geto-dacice. La această schemă cronologică, P. P. aduce câteva modificări, determinate de specificul teritoriului cercetat precum și de datele oferite de descoperirile de aici: 1. prima jumătate a secolului III — primele imitații; 2. — ultimele decenii ale secolului III și începutul secolului II — *Grupul Sîrb*; 3. mijlocul secolului II — tipul *Srem*, faza A; 4. a doua jumătate a secolului II și începutul secolului I — tipul *Srem*, faza B. Un element important în stabilirea cronologiei, îl constituie greutatea și calitatea argintului, autorul realizînd o analiză complexă, însoțită de tabele elocvente, precizînd că exemplarele cu dimensiune și greutate mică aparțin sfîrșitului secolului I î.e.n. În final, P. P. afirmă că datele cronologice absolute pot suporta oricînd modificări, dar succesiunea relativă a tipurilor monetare va rămîne valabilă pentru primele emisiuni monetare din Balcanii Centrali și regiunea Podunavlje.

Capitolul III este rezervat monetăriei de pe coasta estică a Mării Adriatice, istoria politică a orașelor Pharos și Issa, Scodra și Lissus fiind prezentată paralel cu emisiunile monetare respective. Referitor la circulația acestor monede, cercetătorul iugoslav precizează că acestea au fost bătute pentru nevoile coloniilor, neputînd fi utilizate decît pe teritoriul pe care îl aveau sub observație, circulația lor fiind limitată⁹. În ceea ce privește cronologia emisiunilor de la Pharos și Issa, ea este fixată între sfîrșitul primei jumătăți a secolului IV și anul 147 î.e.n., în timp ce cele de la Scodra și Lissus cunosc 3 etape: 1. a doua jumătate a secolului III — anul 181 î.e.n.; 2. în timpul domniei lui Genthios; 3. perioada pînă la instaurarea dominației romane (anul 168 î.e.n.). Din punct de vedere ico-

⁷ Alături de ștanțele din teritoriile învecinate, menționate de altfel de P. P., dorim să atragem atenția supra unei ștanțe, scoasă la iveală la Pecica. Considerată inițial ștanță de tip roman republican (cf. I. H. Crișan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 100), ea a fost apoi identificată, în urma unor analize metalografice și a diametrului, ca fiind mai degrabă o ștanță asemănătoare emisiunilor de tip greco-macedonean, perioada 150—80 î.e.n. (Cf. E. Stoicovici, I. Winkler, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 478.)

⁸ Îndrăznim să adăugăm că simbolistica și monogramele monedelor geto-dacice sînt mai bogate (cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 383—392).

⁹ Concluzie justă, căci cel puțin pentru Dacia nu se cunosc decît exemplare sporadice, provenind din aceste orașe: vezi I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, sec. II î.e.n.—I e.n., Cluj-Napoca, 1974, p. 254, VIII/20, p. 256, XIV/49, p. 258, XXIV/79.

nografic, aceste monede sînt tributare pe de o parte modelelor grecești, iar pe de altă parte ele prezintă modele illirice locale. La sfîrșitul subcapitolului este menționată emisiunea controversată a lui Ballaios, foarte răspîndită pe teritoriul dintre Scodra și Hvar, prezentă chiar și în Dalmația și Italia. Depășind prin cantitatea și difuziunea sa toate monetăriile locale, moneda în discuție a fost astfel recunoscută pe un teritoriu întins. Acest proces marchează o etapă de tranziție spre o fază nouă, în care monedă dobîndește, datorită expansiunii romane, o importanță mai mare.

Drahma celor două orașe adriatice — Dyrrhachium și Apollonia — este prima monedă care pătrunde masiv în regiunea centrală a Balcanilor, trecînd apoi prin Pannonia sudică, Tracia, Dacia, pînă la Marea Neagră. Din analiza tezaurilor descoperite pe teritoriul Iugoslaviei (Titel, Srem, Vukovar, Gornje, Humac), P. P. încearcă să stabilească anumite raporturi cronologice. Un element tipologic și cronologic în stabilirea unor perioade apropiate îl reprezintă numele eponimilor, cele mai frecvente pentru monedele dyrrhachiene fiind cele ale lui Meniskos și Xenon¹⁰. Conținutul omogen al tezaurilor și descoperirilor izolate din Balcani, Podunavlje și România indică că drahmele celor două orașe aparțin unei perioade limitate, proliferînd în regiunea Podunavlje în cursul celui de-al doilea sfert al secolului I î.e.n. Prezente în această regiune, la sfîrșitul primei jumătăți al aceluiași secol, ele rămîn mult timp în circulația monetară.

În ceea ce privește prezența denarului republican roman pe coasta estică a M. Adriaticii, date interesante sînt furnizate de tezaurul de la Zaziok (secolul II î.e.n.). Moneda Romei republicane pătrunde în această regiune, în care este confirmată prezența cetățenilor romani și a bazelor militare pentru campania împotriva dalmatilor, așa cum o demonstrează descoperirile din jurul Naronei și Salonei. Tezaurele din secolul I (pre-Augustus) sînt rare, în schimb mult mai numeroase sînt cele care conțin monede din timpul războaielor civile, a doua jumătate a secolului I și sfîrșitul acestui veac fiind perioada în care denarul republican roman — pătrunzînd din Occident — devine moneda unică în regiunea Balcanilor Centrali și Podunavlje. Vizavi de penetrația monedei romane în zonele învecinate și de numărul impresionant de mare a descoperirilor din România, P. P. avansează ipoteza că valea Savei și regiunea Podunavlje a fost un culoar de tranziție în traseul parcurs de această monedă spre Dacia. Referindu-se la situația din ultima regiune, cercetătorul iugoslav prezintă cîteva argumente, care explică cantitatea foarte mare a denarilor republicani romani pe teritoriul geto-dacic, bazîndu-se pe cercetările Mariei Chițescu și ale lui Mircea Babeș: (intensitatea comerțului legal și ilegal, caracteristic regiunilor limitrofe, menținerea îndelungată a denarului în circulația monetară a perioadelor următoare, etc.)¹¹.

¹⁰ Observație valabilă și pentru monedele descoperite în România: Meniskos, Xenon, cf. N. Conovici, în *BSNR*, LXXVII—LXXIX, 131—133, 1986, p. 78, cu bibliografia anterioară, autorul prezentînd însă date diferite pentru constituirea loturilor de drahme. Același autor menționează că aceste drahme au venit din teritoriul scordiscilor (p. 82, nota 104).

¹¹ Alte surse: încasarea de stipendii pentru participarea la operațiile militare ale forțelor romane, cumpărarea unei atitudini favorabile (cf. Gh. Poenaru-Berdea, M. Cojocărescu, în *SCN*, VIII, 1984, p. 73). În ceea ce privește ipoteza lui M. Craw-

Analizînd tezaurele și colecțiile din Zagreb, Split și Sarajevo cuprînzînd denari republicani romani, autorul subliniază că acestea prezintă o compoziție asemănătoare, distingîndu-se totuși trăsături individuale, specifice fiecărei regiuni în parte, căci denarul Romei ajunge mai întîi în Dalmația și apoi în Srem. Demnă de reținut ni se pare observația că structura tezaurelor nu poate furniza uneori repere cronologice sigure, întrucît nu trebuie neglijate oscilațiile monetăriei romane, aflului neregulat și menținerea îndelungată a denarului în circulație. Pe de altă parte, exemplarele izolate reflectă nu atît circulația monedei, cît mai degrabă desprinderile naturale din loturile monetare constituite deja¹².

Prezentînd paralel fenomenul de pătrundere a drahmelor Apolloniei și Dyrrhachium-ului cu cel al denarului republican roman, P. P. propune următoarele orizonturi cronologice a tezaurelor din prima jumătate a secolului al II-lea: 1. tezaure cu drahme și monede barbare (Titel) — structură unică, care nu se regăsește la tezaurele mult mai numeroase a monetăriei locale geto-dacice¹³; 2. tezaure cu drahme (Čelopek, Pečinci, Nova Pazova, Viminacium, Ram); 3. tezaure cu drahme și denari republicani romani (Vukovar, Čapliina?, Vračev Gaj). În sfîrșit, autorul mai precizează că denarul roman replican cunoaște o răspîndire mare începînd cu anii 30, prezența masivă a acestei monede fiind pusă în legătură cu războiul illiric al lui Octavianus (35—33), eveniment care precipită acest proces.

Ca și în cazul imitațiilor după drahmele celor două orașe adriatice, descoperite în România, nu se poate preciza sigur originea imitațiilor de același tip din regiunea cercetată. În acest sens, cercetătorul iugoslav conținează cîteva considerații privind aceste piese în funcție de detaliile tehnice și iconografice, relația avers/revers, concluzionînd că cel puțin o parte din ele par să fie rezultatul colaborării dintre meșteri calificați ai celor două ateliere și cei din lumea barbară.

Ample comentarii sînt realizate vizavi de imitațiile după denarul republican roman, numeroase în zonă, ca de altfel și în Pannonia și Transilvania, prilej cu care autorul trece în revistă exemplarele din diferite colecții iugoslave. P. P. este de părere că ambele tipuri de imitații reprezintă un fenomen marginal care nu a jucat un rol important în traficul monetar al epocii respective¹⁴. Argumentul principal constă în schimbările fundamentale intervenite începînd cu mijlocul secolului I, care nu permiteau această activitate, devenită ilegală. Imitațiile celor două drahme,

ford (intensitatea comerțului de sclavi), menționată de P. P. la p. 107, nota 18, cercetarea numismatică românească a adus contraargumente pertinente (cf. Gh. Poenaru-Bordea, M. Cojocărescu, *op. cit.*, p. 73, notele 92—94).

¹² Aceași explicație pentru descoperirile izolate din Transilvania, cf. Gh. Poenaru, Bordea, M. Cojocărescu, *op. cit.*, p. 62.

¹³ Totuși se cunoaște tezaurul de la Barboși-Gherghina, care dacă, datele parvenite sînt sigure, are o compoziție ciudată: drahme Dyrrhachium și Rhodos, *tetra-drahme dacice*, denari republicani romani, denari imperiali de la Commodus (cf. B. Mitrea, în *EDR*, X, 1945, p. 91, nr. 51; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 269, XXXII/7).

¹⁴ Nu același lucru putem admite pentru sistemul monetar dacic de tip roman republican, care reprezintă un fenomen amplu, incluzînd și copii foarte apropiate sau identice cu originalele (cf. M. Chițescu, în *MemAnt.* III, 1971, p. 220—225; Idem, *RRCD*, p. 316—350, C. Preda, în *BSNR*, LXX—LXXIV, 124—128, 1981, p. 98; Gh. Poenaru-Bordea, M. Cojocărescu, *op. cit.*, p. 72, notele 78—79, cu întreaga bibliografie anterioară a problematicei.

care după opinia autorului precedă marele aflux de originale — barbarii imitind monedele care prefigurau afluxul următor —, sînt date la sfîrșitul primei jumătăți a secolului I. Apariția primelor imitații ale denarului republican roman este fixată în jurul mijlocului secolului I¹⁵, pentru a ceda apoi locul monetăriei autonome a Eraviscilor (sfîrșitul aceluiași secol).

Constituind o problemă aparte, controversată în literatura numismatică, depozitele de monede africane, egiptene și italice de la Zrmanja și lângă riul Una sînt reluate în discuție de către numismatul iugoslav. Fără să intrăm în amănunte, dorim să relevăm concluziile juste ale autorului — care arată că aceste tezaure, conținînd piese emise de Numidia, Carthagina, Syracuza și Hispania, aparțin de fapt iapozilor din sud-est, fiind depozitate pentru materia primă înmagazinată (bronz). Aceste monede provin din relațiile comerciale — directe sau prin intermediul militarilor sau comercianților italici — stabilite între coasta adriatică și cea apuseană a Mării Mediteraneene. Conținutul omogen al acestor depozite sugerează o sursă comună, dintr-o perioadă relativ scurtă. De altfel, sînt semnalate și monede izolate nord-africane, fenomen specific nu numai pentru iapozi ci și pentru un spațiu mai vast, în care apare acest tip de monedă (Gallia și Europa Centrală).

În capitolul IV, cercetătorul iugoslav revine asupra principalelor aspecte analizate în studiul său, privite, de data aceasta într-o viziune complexă, rezultată din coroborarea informațiilor numismatice cu izvoarele arheologice, epigrafice și scrierilor antice. De aceea, în comentariul nostru asupra acestui ultim capitol, nu ne vom opri decît asupra unor opinii, care ni s-au părut interesante și, în parte, inedite. În primul rînd, bazîndu-se pe cercetări de sociologie istorică, P. P. distinge în monetăria locală nu atît rolul economic cît cel social. Deoarece, în general, tezaurele nu au fost descoperite în preajma așezărilor, ele nu au aparținut circulației monetare propriu-zise, ci mai degrabă au îndeplinit funcția unor averi sau bogății concentrate în minile aristocrației militare, care deținea puterea. Mai mult, moneda barbară a fost bătută pentru nevoile interne ale comunității tribale, nefiind utilizată în comerțul extern. Printre alte argumente, autorul subliniază prezența monedelor celto-bastarne în Moldova ca rezultatul raporturilor dintre suveranii diverselor regiuni¹⁶.

Privitor la apartenența etnică și localizarea tipurilor monetare, reținem ipoteza oferită de P. P., care îi definește pe scordisci ca o comunitate formată din emigranți (celți) și populațiile illirice, panoniene și tracice, comunitate compusă din păturile superioare ale aristocrației militare, unită pentru anumite interese comune. În absența izvoarelor scrise, studiul monedei rămîne de bază pentru cunoașterea organizării politice ale scordiscilor. Cercetătorul iugoslav ajunge la concluzia că, fiind o alianță de comunități, aceștia nu aveau un teritoriu cu granițe fixe, gru-

¹⁵ Pentru imitațiile drahmelor Apollonia și Dyrrhachium descoperite în România, Al. Sășianu propune prima jumătate a secolului I î.e.n. (*Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 28); Pentru imitațiile denarilor romani republicani descoperite în România, vezi supranota 14.

¹⁶ În schimb, C. Preda în monografia sa, p. 130, avansează una din ipotezele plauzibile: „emisiunile monetare de tip Huși-Vovriești aparțin triburilor celto-bastarne stabilite în podișul central moldovenesc, care au purtat și au adus cu ei această monedă“.

parea cea mai puternică concentrându-se în jurul Srem-ului — viitorul *Civitas Scordischorum*.

Dacă moneda barbară nu a răspuns decît necesităților interne ale comunităților din Balcanii Centrali, în schimb dragma Apolloniei și Dyrrhachium-ului precum și denarul republican roman a reprezentat mijlocul de comunicare cu lumea exterioară¹⁷. Tocmai descoperirile de acest gen ca și rețeaua mare de așezări din aceeași perioadă demonstrează activitatea comercială intensă, în care moneda dobîndește un alt statut, iar datorită noilor condiții, situația din teritoriul scordisc se aseamănă cu viața din provinciile romane.

Un aspect deosebit, neîntîlnit de data aceasta în monetăria geto-dacică, îl reprezintă monedele de bronz — *minimii* — din faza D a tipul Srem, care sînt considerate de P.P. drept consecința adaptării la noile condiții și a necesității unor valori nominale mici. Utilizate pentru plăți interne, aceste monede constituie ultima tentativă a scordiscilor în susținerea unei monetării locale, probabil sub influență romană (a doua jumătate a secolului I).

Textul cărții este însoțit de numeroase figuri (tabele, grafice, hărți, prezentînd paralel diferite emisiuni monetare) iar la sfîrșitul său sînt incluse 3 anexe, planșe catalog, bibliografia și lista abrevierilor, planșe și două indexuri). Toate acestea au menirea de-a pune la îndemîna cititorului imaginea complexă și de ansamblu a aspectelor cercetate.

Meritele deosebite ale monografiei realizate de Petar Popović au fost subliniate la începutul acestor rînduri. În final, se cuvine să arătăm că volumul — pildă de cercetare numismatică — reprezentînd un reper sigur pentru o reală reconstituire istorică.

DANA BĂLANESCU

¹⁷ Ca de altfel și la lumea dacică, cf. C. Preda, *Monedele...* p. 346, nota 1 014 cu întreaga bibliografie anterioară.